

Književne novosti.

Beneška Slovenija. Prirodnoznanstveni in zgodovinski opis. Spisal S. Rutar, c. kr. gimnaz. profesor. Izdala »Slovenska Matica«. — »Slovenska zemlja«. I. del. Natisnila tiskarna Blasnikovih naslednikov v Ljubljani 1900.

Kar se tiče knjig, katere smo pred kratkim časom dobili od »Slovenske Matice« za preteklo leto, je po mojih mislih ena izmed najvažnejših zgoraj imenovana z ozirom na to, ker nam opisuje napol pozabljene beneške Slovence in njih zemljo. Prav potrebno je, da se nekoliko bolj seznanimo s svojimi brati, ki stanujejo onostran črnorumenih mejnikov. Dobro bi pa tudi bilo, da bi se ta knjiga vsestransko razširila med beneškimi Slovenci ter jih vsaj nekoliko vzbujala k večji narodni zavednosti.

Knjiga je razdeljena na dva glavna dela (zemljepisni in zgodovinski), ta pa zopet na manjše odstavke.

Prirodnoznanstveni opis (str. 3.—18.) nas seznaja z velikostjo površja zemlje beneških Slovencev, potem z ondotnim gorovjem, vodovjem, geološko sestavo, podnebjem in cestami. Vidi se, da se je pisatelj potrudil, da bi čitateljem dobro orisal tisti del slovenske zemlje, kateri jim je bil dosedaj primeroma le malo znan, ali pa nič. Tako delo ni lahko, če pomislimo, da je treba večinoma zajemati gradivo iz tujih knjig, v katerih so slovenska krajevna imena jako popačena. Pisatelj mi ne bo za zlo štel, ako mu tuintam česa ne pri-trdim. Treba je pomisliti, da več oči več vidi.

Goro M. Peloso zovejo Pusti gozd. — Str. 8., v. 7. in 8.: Izmed izrazov Suovit, Suhovit in Sonovik je zadnji pravi. Namesto Nižica, Niški vrh in Nješkica naj stoji Nizka glava. — Str. 11, v. 33 in 34: Namesto Malin naj stoji Maličin potok. Kravji potok ne teče v Rezijo, pač pa v Barman.

V krajepisnem odstavku (str. 18.—54.) nas pisatelj vodi po posameznih dolinah in gorskih planotah, da bi nas seznanil z bivališči beneških Slovencev. Najprej nas pelje od Ibane, ki je blizu goriškega Mirnika, ob mejni reki Idriji navzgor proti severovzhodu, potem iz Ibane v Čedad, nato iz tega mesta v Šentlenartsko, Sovodnjiško in Nadiško dolino. Odtod ga spremljamo po gorskih planotah in presekah proti zahodu do Gumina in Pušje vasi ob Tilmentu in nato proti severu v Rezijansko dolino. Del tu omenjenega krajepisa je posnel po Trinkovem spisu, ki je bil leta 1898. natisnjen v »Dom in Svetu«. O tem se čitatelj lahko prepriča, ako primerja Rutarjev spis (— R.) in Trinkov sestavek v »Dom in Svetu« (= DS.), n. pr. R. str. 25 (DS. str. 50); R. 29 (DS. 312); R. 31 (DS. 51); R. 33 (DS. 33 in 83); R. 34 (DS. 83); R. 37 (DS. 185 in 37); R. 39 (DS. 198 in 86) i. t. d. — Rutar ima na str. 37., v. 20. letnico 1007, Trinko pa 1101 (str. 186.). — Rutar piše Arbeč (str. 15, v. 4) in tudi Rbeč (str. 97, v. 19), Trinko pa Erbeč (str. 50 in drugod). — Z ozirom na to, da prebivajo v Pušji vasi Lahí, ne pa Slovenci, je pisatelj preobširno opisal ta kraj in ondotne mumije (str. 47—49). — Namesto Humin (str. 46 in drugod) naj bi pisali po mojih mislih v pisni slovenščini Gumin. (Primerjaj str. 83., v. 5). — Namesto Ožjak (str. 52., v. 7.) ima Baudouin (Славянскій Сборникъ, str. 238.) Osojánc, prebivalci se zovejo po njem Osojáni in pridevnik se

glasi osójski. — Namesto »v Kolišči« (str. 32., v. 13.) ima Baudouin (str. 239.) Kališče. (Primerjaj ime vasi Kališe v selški občini na Gorenjskem.)

V tretjem oddelku (str. 54.—81.) govori pisatelj o prebivalcih. Opisuje nam jezikovno mejo beneških Slovencev, potem politično razdelitev njih zemlje, nato ondotne šolske in cerkvene razmere ter nazadnje dobre in slabe navade rečenih prebivalcev. Tudi v tem oddelku je nekaj vzetega iz Trinkovega spisa, n. pr. R. str. 68. (DS. str. 215.); R. 74 (DS. 216.). — Na tem kraju bi pisatelj lahko dostavil, da se je rezijansko narečje nekdanj govornilo tudi po sosednji Rakolanski dolini, kar kažejo ondotna krajevna imena, kakor Tamaroz (rezijanska beseda tamar pomenja pastirsko selišče), vas Cregnedul (Krajni dol), Biela scala (Bela skala), vas Pian (Plan), potok in selo Patoch (Potok), soteska Corita (Korita) i. t. d. (Glej Славянскій Сборникъ, str. 227.).

V četrtem odstavku (str. 81.—95.) sta nekoliko opisana jezik in narodno blago beneških Slovencev. Mislim, da je Rutarju to poglavje prizadelo najmanj truda, ker porabiti mu je bilo treba to, kar so že drugi, n. pr. Baudouin, Klodič i. t. d., napisali pred njim. Posebno prvi si je pridobil s proučevanjem rezijanskega narečja in prebivalstva neprecenljivih zaslug. Njegov spis »Резья и Резьяне« v Slovanskem Sborniku obsega 148 strani ter je povsem izvirno delo, ne pa kaka kompilacija. Dobro bi bilo, ko bi kateri naših pisateljev vsaj glavne dele tega spisa prevedel iz ruščine na slovenščino. Ko bi Rezijani vedeli ceniti zasluge tega moža, kateri jih je seznanil z omikanim svetom, morali bi mu postaviti spomenik na najlepšem prostoru svoje domovine. Rutar piše (str. 93., v. 17.), da so se iz njega norčevali(!); s tem so si dali jako slabo izpričevalo. — Na str. 82., v. 8. naj namesto *и* stoji *ѣ*.

Drugo polovico Rutarjeve knjige obsega zgodovinski del. Pisatelj govori najprej o prebivalcih Beneškega pred prihodom Slovencev, potem omenja razne zgodovinske dogodke po njih prihodu, nato prehaja k dobi, ko so oglejski patrijarhi imeli prvo besedo med beneškimi Slovenci. Za patrijarhi je prišla beneška vlada, nato avstrijska in na zadnje italijanska. Tudi k temu oddelku naj navedem nekoliko svojih opazk. Str. 98., v. 19. in str. 99., v. 28.: Ne zdi se mi opravičeno, da bi pisali Medveja namesto Medea. — Str. 99., v. 7.: Je li Julij Cezar utemeljil Forum Julii ali pa ne, ni znano. Str. 101., v. 11.: Paul. Diac. (De gest. Langob., II, 7) dovolj jasno trdi, ko navaja indikcijo, čas Velike noči in letnico, da so Langobardi leta 568. zapustili Panonijo in prišli v Italijo, ne pa leta 569. — Papež Gregor Veliki je dne 1. junija 595. leta v svojem pismu do cesarice Konstancije navedel naslednje besede: »Viginti autem iam et septem annos ducimus, quod in hac urbe (sc. Roma) inter Langobardorum gladios vivimus«. (Jaffé, Regg. ed. 1885, št. 1352.). Iz teh besed je tedaj tudi razvidno, da so Langobardi prišli v Italijo leta 568. Če gremo od 1. junija leta 595. za 27 let nazaj, imamo opraviti z letom 568. Obenem je treba pomisliti, da Langobardi niso začeli takoj Rima oblegati, ko so prišli v Italijo. — Origo gent. Langob. (Mg. SS. Langob.) trdi, da je Alboin meseca aprila o Veliki noči v prvi indikciji zapustil Panonijo, v drugi indikciji (568/569) je začel pustošiti po Italiji in v tretji indikciji (569/570) je bil že gospod Italije. — Str. 101., v. 13.—21.: Trditev, da so prišli Langobardi čez Predel, se ne da dokazati in se mi zdi jako neverjetna. Prav tako malo resnično je po mojem mnenju tudi to, da bi bil njih kralj Alboin šel na Matajur ali pa na kako drugo tako visoko goro, kakor to delajo hribolazci v sedanjem času. Vsaj je lahko pregledal velik del

Beneškega, če je bil na kaki nižji gori. — Andrej iz Bergama je zajemal iz Paula Diacona. Prvi ima »per Foroiulanorum terminum«, drugi pa »Foro-Juliani terminos.« — Str. 101., v. 21.: Besedica »koj« nima v virih svoje zaslombe. — Str. 102., v. 20.: Ne samo Obri in Slovani, temuč tudi Langobardi so takrat z združenimi močmi skupno napadli Istro. — Str. 102., v. 25, in str. 104., v. 1. in 9.: Letnica 610 ni popolnoma dokazana. Isto velja o letnici 663 (str. 104., v. 9.). — Str. 104., v. 5.—8.: Dotične vrstice so oprte na besede Paula Diacona (De gest. Langob. IV, c. 38), ki piše: »Hii (sc. Taso et Cacco) suo tempore Sclavorum regionem, que Zellia appellatur, usque ad locum qui Medaria dicitur, possederunt.« — Rutarju je znano, da nekateri pisatelji iščejo Zellia in Medaria tukaj, drugi tam. (Gl. Letopis Mat. Slov. za leto 1885., str. 313.). O vseh dotičnih hipotezah se lahko reče, da je samo ena prava ali pa nobena. In če ni nobena prava, treba je poiskati kake nove. Ena taka bi bila: Zellia ali Cagellia je morebiti Colles, Collia (sedanji Coglio) = goriška Brda, Medaria pa Medana v Brdih. Kdor pozna pisavo v srednjeveških virih, ta ve, da je med *u* in *v* kaj malo razlike in da je morebiti kak površen prepisovalec nehote namesto Medana zapisal Medaria. Ako bi bila ta hipoteza prava, potem bi lahko trdili, da sta Taso in Kako vladala nad Slovenci po zahodnih goriških Brdih do Medane. — Str. 113., v. 12.—16.: Zgodovinski viri ne vedo nič o tem, da bi bil Pipin, sin Karla Velikega, leta 778. ali pa 788. na prošnjo oglejskega patrijarha podjarmil tudi primorske Slovence in Hrvate globoko tja doli v Ljuburnijo. — Ker je bil Pipin leta 810., ko je umrl, star šele 33 let, imel je leta 778. eno leto, 788. pa enajst. — Str. 114., v. 29.: Namesto »1. septembra« bi moralo stati »pred 1. septembrom«. Od dotične listine se nam je ohranil samo ekstrakt z napačno letnico in pa »ind. VI«, katera je obsegala dobo od 1. sept. 887. pa do 1. sept. 888. — V listini oglejskega patrijarha Ivana iz leta 1015. ni nikjer omenjeno, da bi bil patrijarh daroval proštu sv. Štefana v Čedadu »cerkev na Stari gori s samostanom in hišami med ozidjem«, kakor trdi Rutar (str. 120., v. 23.).

Pri sestavljanju srednjevečne zgodovine naj bi se bil pisatelj nekoliko manj oziral na oglejske patrijarhe, koroške vojvode in nemške gradove po Furlanskem, pač pa bolj na beneške Slovence in njih kraje. Gradiva bi mu ne manjkalo. Jaz sem dobil samo v eni zbirki (Bianchi, Thesaurus eccl. April.) večotic, katere tu nekoliko okrajšane podajem čitateljem. Rutarju so bile, kakor se kaže, neznane.

Leta 1255. — Oglejski patrijarh Gregor je dal Jakobu, notarju v Čedadu, v fevd tri njive zemlje »in burgo S. Petri extra portam Civitatis.« (Bianchi, 199, št. 429.) — Leta 1256. — Isti patrijarh je dal Petru de Attems v fevd dohodke treh mark v Brdu in v Teru (»in villa de Lusevola et de Pradellis«). (Bianchi, 179, št. 371.) — Leta 1270. — Gerardin iz Čedada je imel takrat od oglejske cerkve med drugimi tudi te-le fevde: Dve kmetiji tik cerkve na Stari gori (»juxta ecclesiam S. Marie de Monte«) ter desetino v Gorjanih (»de Montenariorio . . . de plebe Artene«). (Bianchi, 82, št. 131.) — Leta 1274. — Ivan Longus iz Čedada je imel takrat od oglejske cerkve kot fevd tri kmetije v Selcih pod Dreško goro (»in villa Selza sub monte de Troncha«) ter eno kmetijo v Mažerolah (»in villa de Masarbellis«), [Bianchi, 74, št. 113.] — Leta 1275. — Henrik Birbiz (Brbec?) iz Čedada je imel takrat od oglejske cerkve naslednje fevde: Osem kmetij v Topolovem (»in Toppolano«), eno v Ladrh

(»in Landroch«), eno v Ofijanu nad Landarjem (»in Pelgan supra Antrum«), štiri in pol kmetije z desetino v Kozici (»in Cusiza«), tri v Kravarju (»in Crovarno«), potem nekoliko zemlje v okolici slovenskega Št. Lenarta (in contrata S. Leonardi Sclavorum«) ter eno kmetijo v Srednjem (»in Strenga«). [Bianchi, 78, št. 122.] — Leta 1275. — Tomaž, sin rajnega Adalpreta de Cuchanea je imel od oglejske cerkve tudi en fevd v Roncu pod Matajurjem (»in Monte majori, in loco qui dicitur Rueda«). [Bianchi, 36, št. 37.] — Leta 1286. — Paesius, sin rajnega Galvana iz Čedad, je dal patrijarhu Rajmundu nazaj fevd od desetih treh kmetij v Ažli (»in villa Algide«), katerega je potem patrijarh dal Ulriku, proštu cerkve sv. Petra v Karniji, in Galvanu, sinu rečenega Paesija. [Bianchi, 196, št. 418.] — Leta 1366., dne 25. julija. — Oglejski patrijarh Markvard je dobil eno kmetijo v Platiščih (»in villa Soplatisca«). [Bianchi, 369, št. 1280.] — Leta 1377, dne 1. junija. — Ivan, notar iz Čedad, je dobil od oglejskega patrijarha Markvarda v fevd desetino na gori »Jonabride in Sclavonis«. [Bianchi, 383, št. 1329.] — Leta 1377, dne 22. septembra. — Askvin in Franc de Attems sta dobila od patrijarha Markvarda v fevd dve kmetiji v vasi Subit. [Bianchi, 390, št. 1355.] — Tudi se omenja »gastaldia Antri«, katera je patrijarhom donášala na leto okoli 1386. leta po dve marki penezov in še več. [Bianchi, 415]. — Mnogo zgodovinskih podatkov bi bil lahko pisatelj dobil še po nekaterih drugih knjigah.

Pisatelj nam je jako ustregel s krajevnim imenikom. V knjigi močno pogošamo kakega zemljevida beneške zemlje. Hvaležni smo pisatelju, da nam je opisal domovino beneških Slovencev, ter želimo, da bi se kmalu kdo našel, ki bi nam na isti način orisal bivališča ogrskih Slovencev. *Dr. Fr. Kos.*

Dostavek uredništva. Pričujočo kritiko je napisal učeni naš g. poročevalec seveda le bolj za učenjake. Tiste znanstvene subtilne pomanjkljivosti in hibe niso adresovane na širše čitajoče občinstvo, kateremu je namenjena »Beneška Slovenija«. Čitatelji bodo iskali in tudi najdejo v tej krasni knjigi Rutarjevi jasne slike o beneških Slovencih in o lepi zemlji njihovi, in glavna stvar je duh, v katerem je pisana »Beneška Slovenija«. Prof. Rutar ni suhoparen učenjak brez srca, ki bi mu bili beneški Slovenci samo abstrakten predmet izučevanja. Če čitaš Rutarjevo knjigo, čutiš, kako ljubi avtor to odsekano vejo slovenstva in kako mu je žal zanjo, ker vene in se suši pod vročimi žarki italijanskega solnca. Po krivdi svojih prednikov životarijo ločeni od svojih avstrijskih bratov — čeprav se nam samim ne godi baš sijajno. Vsaka stran »Beneške Slovenije« nam kliče: »Morituri vos salutant! ... Niti ljudskih šol nimajo slovenskih. Samo v cerkvi še slišijo svoj jezik — in kako dolgo še? Zadnji čas bi že bil, da bi mednarodni kongresi poskrbeli za ohranitev in obrambo narodnostnih manjšin in takih narodnostnih otokov, kakršni so baš naši beneški Slovenci. Ali novejši dogodki, ki se vrše v Avstriji in Ogrski, po Evropi in po ostalih delih sveta, niso taki, da bi mislečemu človeku vzbujali — optimistične sanje.

Končno naj se rahlo dotaknemo še oblike, v kateri izhaja »Slovenska zemlja«. Ta skromna oblika nam nikakor ne ugaja! Format je premajhen. Mi si mislimo za tako važno in monumentalno izdanje n. pr. vsaj »leksikonski format«, ali pa takšno obliko, v kakršni izhaja »Oesterreichisch-Ungarische Monarchie in Wort und Bild« . . . V takem formatu bi bile tudi slike lahko večje in razločnejše. Tudi več ilustracij bi morale priti v knjigo! Vse, kar ima naša

domovina po Kranjskem, Primorskem, Štajerskem, Koroškem, po Benečiji in po ogrski Sloveniji prirodnih krasot ali znamenitih stavb, narodnih noš, bi moralo biti ilustrovano v »Slovenski zemlji«. — In seveda bi tudi papir moral biti solidnejši, močnejši in elegantnejši! Sploh bi morala vsa zunanja oprema biti moderna. Dandanes se zahteva v tem oziru že nekoliko več tudi pri nas, nego se je zahtevalo pred kakimi tridesetimi leti. »Slovenska zemlja« bi morala biti knjiga, ki bi že po svoji vnanjosti imponovala; morala bi biti knjiga za salon in za posebno diko vsaki knjižnici! Vse to bi seveda stalo nekoliko več denarja. No, naše ponižno mnenje je, da bi se za — »Slovensko zemljo« že smelo tudi nekaj žrtvovati, saj tako hitro se bržčas ne bo izdajalo spet enako delo. Poglejmo samo, v kakih elegantnih oblikah izdajejo svoje publikacije Čehi! Kako eleganten je n. pr. tudi najnovejši »Zemljopis Hrvatske«, ki ga izdajeta profesorja Hirc in Hranilović! Skrajni čas je, da se tudi v tem oziru mi Slovenci nekoliko — modernizujemo!

H kritikam moje »Beneške Slovenije«. Raznim gg. kritikom odgovarjam kratko samo to-le:

1.) Farnih arhivov na Furlanskem sploh ni (izvzemši cerkvene matice). Tu pa tam imajo kako listino, in take zvesto čuvajo, ali vse to je že izcrpljeno in natisnjeno v zbornikih »Pagine friulane«, »Monografie friulane«, »Slavia italiana«, ki so prinesli listine doslovno prepisane. Tudi ono, kar je natisnjeno v prigodnostnih publikacijah, n. pr. različne »Nozze« prinašajo ponatisnjene dokumente. Vse to torej niso nikakršne »kompilacije«, nego viri. Kaj se je zgodilo s šentpetrskim župnijskim arhivom, je povedano na strani 171.

2. Da je v Italiji občevanje med ljudstvom in duhovniki mnogo prisrčnejše, bolj po domače, tega seveda naši duhovniki ne morejo razumeti; vse podatke, katere sem podal o tem občevanju, slišal sem iz ust goriških duhovnikov; (vsako nedostojnost sem seveda zamolčal).

3.) O »neprebavljenosti« bi ne mogel govoriti tisti, ki ve (kakor n. pr. g. Iv. Trinko), da sem se s tem predmetom pečal že petnajst let (torej več nego »nonum«) in porabil vse izšle spise.

4.) Preveč popravkov: Ali naj bi jih bil rajši izpustil, če n. pr. tiskar-niški korektor popravlja: Korna/ta mesto »Korna/ta« (primeri »Noth«) ali pa »Dolenja Otlica«, mesto Dol — Otlica.

5.) Zemljevid slovenskih zemelj izda »Matica«, kakor znano, v kratkem.

Podob obsega B. S. 15, ali dve sta tako mali, da zaležeta le za eno. Od teh je »Slov. Matica« tri nalašč naročila pri Angererju (in te so v knjigi tudi najlepše), štiri je dobila na posodo od tvrde Šimaček v Pragi, a ostale je morala »Slov. Matica« (ne Rutar!) kanoniku dr. Lampetu drago plačati.

Pri onem, kar je iz »Dom in Sveta« prevzeto (seveda z izrecnim dovoljenjem pisateljevim), so koj v začetku navedene številke 2, 3, 6, 7 in 8, in te obsegajo gotovo več, nego je mogoče natisniti na strani 25.—41. Ben. Sl., in med tem besedilom je še pet podob pa več odstavkov, ki niso iz »Dom in Sveta«. Med navodili pa je natisnjeno tudi vse, kar je bilo iz raznih drugih slovenskih listov prevzeto in na dotičnih mestih navedeno, pa tudi še nekaj takega, kar dosedaj ni bilo nikjer natisnjeno. Tako naj n. pr. g. Koblar pove, kje je bil v »Dom in Svetu« (ali kje drugje) natisnjen odstavek na str. 58. »Ben. Slov.«: »Med prvimi vzroki i. t. d.« Trinkov popis je kritično porabljen